

çıkan vergi usulsüzlüğü yüzünden 1209'da (1794-95) Halep'e gönderildi. Halep'te iken elçilik tercümanlarına tanınan vergi muafiyetini istismar ederek ellerindeki bazı sahte belgelerin tercümanlık beratı olduğu iddiasıyla vergi yükümlülüklerini yerine getirmeyen 1500 kadar gayri müslim tâcirin durumunu teftiş etti. Ölüm tarihi belli olmayan Kesbî Mustafa Efendi eserinin telif tarihi olan 1213'ten (1798) hemen sonra vefat etmiş olmalıdır.

Kesbî Mustafa Efendi *İbretnümâ-yı Devlet* adıyla yazdığı tarihiyle tanınır. 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşına dair olan eserin iki nüshası bilinmektedir. Bunlardan biri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (TY, nr. 5943). Kütüphane kayıtlarında müellifi Câvid olarak gösterilen nüsha 218 varak olup müsvedde halindedir. Eserde Hulefâ-yi Râşidîn'den itibaren İslâm tarihi kısaca anlatıldıktan sonra 1738 yılında Rusya ile yapılan antlaşma şartları ve esas olarak da 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının safhaları anlatılmaktadır. Metinde ele alınan konular arasında bir bütünlük yoktur; aynı konudaki bilgi ve belgeler farklı yerlere kaydedilmiştir. *İbretnümâ-yı Devlet*'in diğer nüshası Millet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Ali Emîrî Efendi, Tarih, nr. 484). Bu nüsha, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki yazmada sistemsiz halde bulunan belge ve bilgilerin yer yer tenkit ve değerlendirmeye tâbi tutularak sistemli bir şekilde yeniden yazılmış şekli görünümündedir. Ancak bu nüsha bilinmeyen bir sebepten dolayı 83^b'de kesilmektedir. Müellifin, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshayı yeniden kaleme almak istediği, fakat bunu bitiremediği bir tahmin olarak ileri sürülebilir.

1208 (1793-94) yılında inşa edilen Tırnova Bazarlık Camii ve İmaret Medresesi Camii için birer tarih düşüren Kesbî Mustafa Efendi (*İbretnümâ-yı Devlet*, İÜ Ktp., TY, nr. 5943, vr. 11^b) şiirle de meşgul olmuştur. Şiirlerinin toplandığı elli varaklık divançesinde 120 gazel bulunmaktadır. Yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan (TY, nr. 838) eserin hâtimesi 25 Cemâziyelevvel 1203 (21 Şubat 1789) tarihini taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Rifat Osman, *Edirne Rehnümâsı*, Edirne 1336, s. 109; *Osmanlı Müellifleri*, III, 131; TCYK, s. 192-193; Babinger (Üçok), s. 325; Ahmet Öğreten, *Mustafa Kesbî, İbretnümâ-yı Devlet* (doktora tezi, 1996), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AHMET ÖĞRETEN

KESELÂ (كسلا)

Doğu Sudan'da bir vilâyet
ve bu vilâyetin merkezi olan şehir.

Tâkâ bölgesindeki dağ silsilelerinden aynı adı taşıyan dağ dibindeki Gâş deresi (Hür Gâş) kenarında yer almaktadır. Mîrganiyye tarikatının merkez zâviyesinin bulunduğu Hatmiye köyü ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Sudan seferine çıkan askerlerinin kamp kurdukları Evlâdü'nâsir köyü burada bulunmaktaydı. Sudan hükümdarı sıfatıyla bölgeyi yöneten Vali Ahmed Paşa Ebû Vidân döneminde önemli bir yerleşim mahalline dönüştürülen ikinci köy Keselâ adıyla tanınmış ve çevreden gelen kabilelerin göçleriyle kısa zamanda gelişmiştir.

1899-1955 yılları arasında İngiliz-Mısır ortak yönetiminde ve bağımsız Sudan Devleti'nin kurulmasından sonra Keselâ'nın konumu ülkenin gelişmesine paralel olarak değişti. Kızıldeniz vilâyetiyle birleştiği 1930 yılına kadar şehrin denizle kıyısı bulunmuyordu. 1906-1909 yıllarında Kızıldeniz sahilinde inşa edilen Port Sudan Limanı, Gâş ve Baraka vadilerinde pamuğun daha yaygın olarak yetiştirilmesine imkân sağladı. 1924'te Port Sudan ile Keselâ arasında açılan demiryolunun daha sonra Sennâr'a kadar uzatılması da şehrin gelişmesinde etkili oldu.

Sudan Devleti'nin kurulduğu yıllarda nüfusu fazla olmayan Keselâ, I. Dünya Savaşı'nın ardından gelişmeye başladı. 1924'te şehirde 35.000 kişi yaşarken nüfusu 1956 yılında 40.600, 1970'te 85.800, 1993'te 234.270 kişiye ulaştı. 1990'lı yılların sonunda çıkan Etiyopya-Eritre savaşı sırasında şehre ve çevresine çok sayıda göçmen yerleşti.

Keselâ'daki yerli ahalinin çoğunluğunu Beceler (Beja) ve bunların bir alt kolu olan Hedendeveler oluşturmakta, bölgede ayrıca Şükriyye Arapları da yaşamaktadır. Güçlükle itaat altına alınan Beceler bölgenin kalkınmasıyla birlikte Sudan nüfusu içinde kaynadılar. XIX. yüzyılın ortalarında Arap yarımadasından gelip bölgeye yerleşen Revâşide bedevî topluluğu hâlâ göçebe hayatı yaşamaktadır. Keselâ şehrinin yerlilerine Halanga denir.

Mîrganiyye (Hatmiyye) tarikatının kurucusu Muhammed Osman el-Mîrganî, Keselâ yakınındaki Hatmiye köyünde zâviyesini açtı ve bir süre burada irşad faaliyetinde bulundu. Daha sonra oğlu Muhammed Hasan el-Mîrganî tarikatın Sudan kolunun temsilcisi olarak bu vazifeyi sürdürdü ve 1286/1869 yılında vefat ettiğinde buraya defnedildi.

Sudan'da 2000 yılında devam eden iç karışıklıklar esnasında et-Tecemmuu'd-dîmukrâsiyye isimli muhalif partiyle iş birliği yapan el-Cebhetü'ş-şa'biyyetü li-tahrîri's-Sûdân taraftarlarının eline geçen Keselâ birkaç gün sonra devlet güçleri tarafından geri alındı.

Keselâ'nın merkez olduğu idarî bölge Sudan'ın Mısır sınırından Etiyopya sınırına kadar uzanır. Func Sultanlığı toprakları içinde yer alan Tâkâ, Mısır'ın idaresine geçmeden önce Kızıldeniz limanlarının iç bölgelerdeki kabilelerle ticarî faaliyetleri için önemli bir bölgeydi. Bölgede önemli dinî şahsiyetler yetişmiştir. Dâmir şehri bunlardan Hamed el-Mechûb el-Kebîr (ö. 1190/1776) tarafından kurulmuş olup XIX. yüzyılın başında Dârfür, Sennâr, Kordofan ve Sudan'ın diğer bölgelerinden gelen öğrencilerin eğitim gördükleri bir merkezdi. Tâkâ bölgesi, 1821 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ordusunun kontrolü altına girmeye başladı. Sudan hükümdarı tayin edilen Kavalalı'nın damadı Mehmed Bey Hüsrev, Dâmir şehri 1822'de tamamıyla ele geçirince şehrin ileri gelenleri Sevâkin'e sığındılar. Önemli kabilelerden Hedendeve'yi itaat altına almak için 1823, 1831 ve 1832 yıllarında seferler yapıldı. Ancak kabile Vali Ahmed Paşa Ebû Vidân zamanında itaat arzetti. Türkiye (1821-1885) adıyla bilinen bu dönemde Tâkâ'yı hükümdar unvanıyla Mısırlı valiler yönettiler. Bölge Osmanlı Devleti tarafından 1865'te Hidiv İsmâil Paşa'nın önce şahsı adına, bir yıl sonra da veraset yoluyla onun yerine geçecek hidivler adına Mısır hidivliğine devredildi. 1867-1871 yıllarında Sevâkin'de ikamet eden Hükümdar Ahmed Mümtaz Paşa, Keselâ'da pamuk yetiştirmek için büyük gayret gösterdi ve idaresi altındaki yerlerde pamuk yetiştiriciliğini yaygınlaştırmak istedi. Sevâkin Limanı iç bölgedeki bu zirai ve idarî gelişme üzerine iktisadî yönden güçlendi. Bu dönemde Mısır Sudanı adıyla bilinen bölge Dongola, Berber, Hartum, Sennâr, Dârfür, Kordofan ve Keselâ olmak üzere yedi müdüriyet ve Fâşûdâ, Sevâkin, Bahrûlgazâl adıyla üç muhafızlığa ayrıldı. Keselâ müdüriyetinin Kadârif ve Kallâbât adlı iki önemli kasabası bulunuyordu.

1882 yılında Mısır'ı işgal eden İngiltere'nin Sudan bölgesinde de etkili olması üzerine Sudan Mehdi'si olarak bilinen Muhammed Ahmed el-Mehdi. Keselâ'nın dahil olduğu Tâkâ bölgesini kendi hâkimiyetine aldı. Kumandanlarından Osman Dikne 1883'te bizzat Mehdi tarafından bölgeye gönderildi. Bece kabilesinin başlangıçta fazla itibar etmediği bu harekete Şükriyye Arapları da hidiv idaresiyle mü-

KESELÂ

nasebetleri iyi olduğu için ilgi göstermedi. Keselâ'daki Ahmed Bey İffât kumandasındaki Mısır birlikleri Mehdî'nin ordu-suna karşı epeyce direndiler, muhasara yirmi ay devam etti. 1884 yılında Sinkat ve Tukar'ı ele geçiren Mehdî kuvvetleri bütün gayretlerine rağmen Sevâkin'i alamadılar. Aynı yılın nisan ayında Kadârîf'i ve 29 Temmuz 1885'te Keselâ'yı ele geçirdiler. Özellikle Keselâ'nın savunması esnasında Mısır ordusu büyük kayıplar verdi. Böylece 1885 yılından itibaren bölgede Muhammed Ahmed el-Mehdî dönemi başladı.

Mehdî Devleti'nin merkezi olan Kallâbât kasabası İngilizler'in bulunduğu Sevâkin ile İtalyanlar'ın yerleştiği Eritre ve hıristiyan Habeşistan Krallığı arasında yer alıyordu. Bir İngiliz birliği 1891 yılı Şubat ayında Osman Dikne'nin bölgeden uzaklaşmasını sağladı. Böylece İngilizler Mehdî'nin Sevâkin üzerinde tehdit oluşturmalarına son verdiler. İtalyanlar, 1894 yılı Temmuz ayında Keselâ'nın bulunduğu bölgeyi İngiltere ile yaptıkları anlaşmaya dayanarak işgal ettiler, ancak 1897 yılı Aralık ayında Mısır'a iade ettiler. Bu olayın ardından bölgedeki son Mehdî ordusu Kadârîf'ten çekildi.

Bölgenin dağları genelde taşlık olmakla birlikte vadilerinde bol ağaç bulunmaktadır. Bahar yağmurlarının oluşturduğu akar sular ve su kuyuları sayesinde tarıma elverişli bir bölge olduğu halde ahalisi tarımdan çok hayvancılıkla meşgul olur ve ancak ihtiyaçları kadar pamuk yetiştirir. Dokumacılık bölgenin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli seviyededir. Halk seracılık, dericilik, silâh imalî, fil, zûrafa ve su aygırını derisinden kamçı yapımında maharet sahibidir. Keselâ'nın merkez olduğu idarî bölgenin sınırları içinde muz, nar, üzüm, limon, incir ve zeytinle hububat ziraatı yapılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim Fevzi Bâşâ, *es-Sûdân beyne yedey Gurdân ve Kitşinir*, Kahire 1319, I, 65, 197-203; Muhammed Mihri, *Sûdan Seyahatnâmesi*, İstanbul 1326, s. 322-325; Abdurrahmân er-Râfîî, *‘Aşru Muhammed ‘Alî*, Kahire 1366/1947, s. 142-150; H. Shaked, *The Life of the Sudanese Mahdî*, New Jersey 1978, s. 147-151; M. W. Daly – P. M. Holt, *A History of the Sudan*, London 1988, s. 66-67; P. M. Holt, "Kasala", *El² (Fr.)*, IV, 714-715; C. Fluehr-Lobban v.dğr. *Historical Dictionary of the Sudan*, London 1992, s. 101-104; G. R. Warburg, *Historical Discord in the Nile Valley*, London 1992, s. 5-7; C. Coquery-Vidrovitch, *Histoire des villes d'Afrique noire des origines à la colonisation*, Paris 1993, s. 240-244; S. Hillelson, "Kasala", *İA*, VI, 397-399.

AHMET KAVAS

KESİK BAŞ DESTANI

Dinî-destanı
manzum halk hikâyesi.

"Dâsitân-ı Kesik Baş", "Hikâye-i Kesik Baş" olarak da adlandırılan Kesik Baş destanı mevlid metinlerine eklenen geyik, güvercin vb. hikâyeler gibi Hz. Peygamber'in faziletlerini ve Hz. Ali'nin İslâm uğrunda kahramanlıklarını dile getirerek halkın dinî duygularını canlı tutmak amacıyla anlatılan veya toplantılarda makamla okunan bir halk hikâyesidir. Kahramanı gövdesiz bir insan başı olan hikâye bu garip özelliğiyle dikkat çekmiş, Anadolu'dan başka Balkanlar'da ve Asya içlerinde de yaygınlık kazanmıştır.

Kesik Baş destanının konusu şöyledir: Resûl-i Ekrem başta Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali olmak üzere otuz üç bin sahâbe ile sohbet ederken çıkagelen bir kesik baş Allah'ın dostu olduğunu, elli defa haccı gittiğini, ism-i a'zamı bildiğini ve gece gündüz Allah ile konuştuğunu anlatır. Adının Şeyh Abdullah olup Kal'a-i Zerrîn şehrinde oturduğunu, müslümanlara musallat olan bir devin kendisini bu hale koyarak oğlunu yediğini, hanımını da kaçırdığını söyler. Allah'ın resulünün bu devî ortadan kaldırarak hanımını kurtarmasını ister, aksi halde kıyamet gününde kendisinden davacı olacağını ifade eder. Bunun üzerine Ali zülfikarı çekerek ileri atılır, devî öldürmek için Hz. Peygamber'den izin ister, Resûl-i Ekrem de ona izin verir. Dülûle binen Hz. Ali Kesik Baş'ı takip eder. Yedi gün, yedi gece yol almak suretiyle devin kuyusuna varırlar. Hz. Ali 500 kulaç uzunluğundaki kemendin bir ucunu bir kayaya, diğer ucunu da beline bağlayarak kuyunun dibine doğru inmeye başlarsa da çok uzak olduğunu anlayınca kemendi bırakır, yedi gün daha indikten sonra kuyunun dibine varır. Bir demir kapıyı açtığında bir altın saray ve bu sarayda bir kadın görür. Kadının Kesik Baş'ın hanımı olduğunu anlar. İçerideki odalarda da eli ayağı bağlı 500 müslüman görür. Bunlar daha önce 5000 kişi olduklarını, devin her gün içlerinden beşini yediği için bu kadar kaldıklarını bildirirler. Hz. Ali ilerlediğinde minare boyunda, başı kümbet gibi, parmakları insan gövdesi kalınlığında, 1000 yaşını geçmiş bir devin uyuduğunu görür. Devî uyurken öldürmek istemediği için attığı naraları onu uyandırır. Dev Hz. Ali'ye kendisini yiyeceğini, dünyada Sünnî müslüman bırakmayacağını, Mekte ve Medine'yi de yıkacağını söyleyerek

saldırır. Devin hamlelerinden korunan Hz. Ali zülfikarı çekerek deve iman etmesini söyler, kabul etmeyince de onu öldürür, Kesik Baş'ın hanımını ve diğer müslümanları kurtarır. Hz. Ali Allah'a dua eder ve bir anda kendini 500 müslümanla birlikte kuyunun ağzında bulur. Hz. Ali geri dönünce Resûl-i Ekrem Kesik Baş'a ve oğluna dua eder. Kesik Baş organları tam bir yiğit olur, oğluna da Allah yeniden can bağışlar. Kesik Baş destanında çok zor şartlar altında bile vakit namazlarının mutlaka kılınması gerektiği mesajı belirginleşmektedir.

Yazma ve basma nüshalarında temel konusu değişmeyen Kesik Baş destanı genellikle 90-130 beyit civarındadır. Destanı anlatan kişi birçok nüshada belli olmamakla beraber bazı nüshaların sonunda Kirdecî Ali, Kethüdâ Ali veya Aliyyü'd-dîn gibi isimler yer alır. XIV. yüzyıl başlarından itibaren Kesik Baş vb. dinî halk destanlarında rastlanan bu ismin destanı söyleyen kişi mi yoksa derleyen mi olduğu hakkında kesin bir şey bilinmemektedir. Mevcut nüshalarda daha çok "fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazılan destanın bazı nüshalarında veznin "mefâilün mefâilün feülün" kalıbına, bazan da hece veznine uyduğu görülmektedir. XIV. yüzyıl sonlarından itibaren yazıya geçirildiği sanılan Kesik Baş destanının yazma bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 4069 numarada kayıtlı mecmua'nın içindedir.

Kesik Baş destanındaki kötülük timsali ejderha ile bir yiğidin mücadelesi teması eski Türk, Ortadoğu ve hıristiyan dinî inançlarında, bilhassa Türk halk hikâyeleri ve masallarında da görülmektedir. Kesik Baş destanı bu yönüyle Hıristiyanlık'ta yer alan Aya Yorgi'nin (Hagios Georgios, Saint Georges) ejderha menkıbesiyle de benzerlik göstermektedir (Ciopinski, XIII [1971], s. 12). Burada Aya Yorgi Hz. Ali'ye, Aya Yorgi'nin mağlûp ettiği ejderha deve, menkıbenin kahramanlarından biri olan aziz tarafından ejderhanın elinden kurtarılan kız da Kesik Baş'ın hanımına benzemektedir.

İslâmî dönemde başı kesilen kahraman motifinin yer aldığı birçok menkıbe ortaya çıkmış, bilhassa Kerbelâ'da başı kesilerek şehid edilen Hz. Hüseyin bu menkıbelerde yer almıştır (Fazlullah Rahîmî, s. 188 vd.). Şems-i Tebrîzî, Âşik Paşa, Molla Lutfî, Oğlan Şeyh İsmâil Ma'şûki ve Hasan Keşfi Efendi'nin adı çevresinde oluşmuş kesik baş menkıbeleri de vardır. Ayrıca bazı halk hikâyeleri, masal ve mo-